

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

**TİKİNTİ TƏŞKİLATLARINDA LİZİNQİN UÇOTU
VƏ TƏHLİLİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ**

İxtisas: 5303.01 – Mühəsibat uçotu
Elmin sahəsi: 53 – İqtisad elmləri
İddiaçı: **Babayev Elçin Rövşən oğlu**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiya

AVTOREFERAT

Bakı – 2025

Dissertasiya işi Bakı Biznes Universitetinin “Mühasibat uçotu və audit” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad elmləri doktoru, professor
İbad Musa oğlu Abbasov

Rəsmi opponentlər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Cəmilə Bayraməli qızı Namazova

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Adilə Firdovsi qızı Məmmədova

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Pərvin Elman qızı Muxtarova

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində İqtisadi Araşdırmalar Elmi-Tədqiqat İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən FD 1.11 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının
sədri:

(imza)

Əməkdar elm xadimi
iqtisad elmləri doktoru, professor
Yadulla Həmdulla oğlu Həsəni

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

(imza)

iqtisad elmləri namizədi
Rəşad Aktiv oğlu Hüseynov

Elmi seminarın
sədri:

(imza)

iqtisad elmləri doktoru, professor
Fazil Şöhlət oğlu Hacıyev

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Tədqiqatın aktualığı və öyrənilmə dərəcəsi. Keyfiyyətli və rəqabətqabiliyyətli məhsullarla global bazarlara çıxış, ilk növbədə, iqtisadiyyatın modernləşdirilməsindən asılıdır. İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatına malik ölkələrdə məhsul istehsalının rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması, ümumilikdə, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin mühüm istiqamətlərindən biri hesab olunur. Əslində, yeni texnologiyaların tətbiqi, müasir avadanlıqların və resursların istifadəsi, investisiya kapitalının çatışmazlığı şəraitində və digər oxşar hallarda iqtisadiyyatın resurslara olan tələbatının ödənilməsi olduqca mürəkkəb vəzifədir. Buna görə də, iqtisadiyyatın investisiyaya olan tələbatının ödənilməsi istiqamətində maliyyə böhranlarının təsirinin azaldılması mühüm strateji əhəmiyyət kəsb edir. Dünya təcrübəsində iqtisadiyyatın resurs tələbatının ödənilməsi üçün mühüm vasitələrdən biri lizinqlə bağlı mexanizmdir. Lizinq mexanizmi, maddi-texniki resurslara olan tələbatın ödənilməsinin nisbətən səmərəli üsullarından biri olmaqla, əsas istehsal fondlarının yenilənməsi prosesinin maliyyələşdirilməsi üçün alternativ vasitə rolunu oynayır.

Müasir şəraitdə lizinq, bazar iqtisadiyyatının ən mühüm mexanizmlərindən biri olmaqla, özünəməxsus sahibkarlıq fəaliyyəti forması kimi xarakterizə olunur. Lizinq fəaliyyəti, ilk növbədə, əsas vəsaitlərin fiziki və mənəvi cəhətdən yenilənməsi prosesini və bu prosesə investisiyaların cəlb olunmasını təmin edir. Lizinqin özünəməxsus xüsusiyyətləri iqtisadiyyatın sahəvi və ərazi xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Bunu nəzərə alaraq, lizinq fəaliyyəti həyata keçirilərkən iqtisadiyyatın bu spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmalı və bu, lizinq fəaliyyəti çərçivəsində həyata keçirilən müxtəlif əməliyyatlarda öz əksini tapmalıdır. Lizinq fəaliyyətinin müxtəlif formaları, iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinə maliyyə vəsaitlərinin cəlb olunmasının ən səmərəli mexanizmlərindən biri olmaqla, o cümlədən maliyyə lizinqi əməliyyatlarının tətbiqi ümumilikdə, müəssisələrin maddi-texniki resurslara olan tələbatının ödənilməsində maliyyə vəsaitlərinin çatışmazlığı riskini aradan qaldırmağa imkan verir. Bu

baxımdan, iqtisadiyyatın mühüm və əhəmiyyətli sahələrindən biri olan və yeni dəyərin formalaşmasında böyük rol oynayan tikinti kompleksində lizinq əməliyyatlarının həyata keçirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Tikinti kompleksində lizinq əməliyyatlarının həyata keçirilməsinin strateji əhəmiyyətini xarakterizə edən amillərdən biri ondan ibarətdir ki, bu əməliyyatlar tikinti təşkilatlarının böyük həcmdə maliyyə vəsaitlərinin sərf edilməsinin qarşısını alır və eyni zamanda, tikinti sektorunda istifadə olunan əsas vəsaitlərin və avadanlıqların səmərəli şəkildə yenilənməsinə imkan yaradır.

Məlum olduğu kimi, tikinti sektoru iqtisadiyyatın yeni dəyər yaradan mühüm sahələrindən biridir. Bu sektor, iqtisadiyyatın əhəmiyyətli tərkib hissəsi olmaqla yanaşı, eyni zamanda, cəmiyyətin mənzil tələbatının ödənilməsi baxımından mühüm sosial funksiyanı yerinə yetirir. Bununla yanaşı, tikinti sektoru yalnız əhalinin mənzil tələbatının ödənilməsi ilə məhdudlaşmır, həm də digər istehsal, məişət binalarının, mədəniyyət obyektlərinin tikintisini özündə birləşdirir. Bu baxımdan, tikinti sektorunun istehsal vasitələrinə olan tələbatının ödənilməsində lizinqdən istifadə aktuallıq daşıyır. Bu sahədə lizinq prosesinin aktuallığı resursların səmərəli vasitələrlə əldə olunmasına yönəlmişdir və eyni zamanda, müəssisənin çox böyük xərclər çəkmədən təkrar istehsal prosesini uğurla davam etdirməsi üçün əlverişli şərait yaradır.

Respublikamızda lizinq fəaliyyətinin 1994-cü ildən həyata keçirilməsinə baxmayaraq, bu sahədə real fəaliyyət 2000-ci illərin əvvəllərindən başlanır. Xüsusilə, tikinti sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisələrin müasir tələblərə uyğun olaraq uçot və təhlilinin aparılması bu prosesin şəffaflığının təmin edilməsinin ən mühüm vasitələrindən biri hesab olunur və eyni zamanda, təsərrüfat subyektinin iqtisadi baxımdan səmərəliliyinə əhəmiyyətli təsir göstərir. Lizinq əməliyyatlarının normativ-hüquqi bazasının mürəkkəb xarakteri, mahiyyət etibarilə, bu sahədə mühasibat uçotu ilə bağlı prosesləri daha da mürəkkəbləşdirir. Lizinq təşkilatlarının maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyinin təhlili, ilk növbədə, bu sahədə kifayət qədər informasiya təminatının formalaşdırılmasından asılıdır. Cari iqtisadi şəraitdə lizinq əməliyyatlarının uçotu və təhlili ilə bağlı proseslərin öyrənilməsi

mühasibat uçotu və audit sistemi qarşısında duran ən mühüm problemlərdən biri hesab olunur. Bu sahədə lizinq əməliyyatlarının düzgün uçotu və təhlili, əslində, iqtisadi rasionalizmə təsir edən destruktiv meyillərin səmərəli şəkildə aradan qaldırılmasına da imkan verir.

Təcrübə göstərir ki, respublikamızın tikinti sektorunda fəaliyyət göstərən bir sıra lizinq şirkətlərində mühasibat uçotu və təhlil sistemi müasir tələblərə cavab vermir. Bu proses, xüsusilə, mühasibat və vergi uçotu ilə bağlı problemlərin yaranmasına səbəb olur və müəyyən hallarda bu sahədə qeyri-leqal iqtisadi münasibətlərin elementlərini müşahidə etməyə imkan verir. Buna görə də, bütün sahələrdə, xüsusilə də iqtisadiyyatın tikinti sektorunda lizinq fəaliyyətinin uçotu və təhlilinin aparılması qeyri-leqal iqtisadi münasibətlər sistemindən yayınma üçün əlverişli şərait yarada bilər ki, bu da ümumilikdə dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının həcmnin artmasına səbəb olur.

Beləliklə, yuxarıda göstərilənlərə əsaslanaraq belə qənaətə gəlmək olar ki, iqtisadiyyatın bütün sahələrində, o cümlədən tədqiqat obyektini olan tikinti sektorunda lizinq əməliyyatlarının uçotu və təhlili mikro və makroiqtisadi baxımdan əhəmiyyət kəsb edir. Problemin mikroaspektləri ondan ibarətdir ki, tikinti müəssisələrində lizinq fəaliyyətinin uçotu bu sahənin iqtisadi rasionallığının artırılmasına xidmət edir və eyni zamanda, xərclərin dəqiq monitorinqinə imkan verir. Prosesin makroaspektləri isə, ilk növbədə, bu sahədə mövcud destruktiv meyilləri effektiv şəkildə üzə çıxarmağa, qeyri-leqal iqtisadi münasibətlər sistemini məhdudlaşdırmağa və dövlət büdcəsinə daxilolmaların həcmi artırmağa imkan verir. Deməli, məhz yuxarıda sadalanan arqumentlər dissertasiya tədqiqatının aktuallığını xarakterizə edir. Tədqiqatın aktuallığını şərtləndirən mühüm amillərdən biri də tikinti kompleksində lizinq fəaliyyətinin müasir maliyyə hesabata standartlarına uyğunlaşdırılması ilə bağlıdır ki, bu da, ümumilikdə, tikinti sektorunda lizinq əməliyyatlarının, həmçinin mühasibat uçotu və təhlil sisteminin təkmilləşdirilməsini xarakterizə edir.

Müasir şəraitdə lizinq əməliyyatlarının həyata keçirilməsi, eləcə də bu sahədə uçot və təhlil sisteminin tətbiqi və daha da təkmilləşdirilməsi sahəsində həm Azərbaycan, həm də xarici ölkə iqtisadçıları tərəfindən kifayət qədər tədqiqat işləri aparılmışdır. İngilis iqtisadçıları X.Anderson, Q.Wilman, L.Britsteyn, S.Smith, R.İntoni; rus iqtisadçıları

V.Qazman, Q.K.Demoeva, V.V.Kovalyova, M.İ.Leşçenko, S.İ.Panteley; azərbaycanlı iqtisadçılardan isə A.Səmədzadə, İ.M.Abbasov, E.A.Quliyev, B.X.Atəşov, R.M.Cəbiyev, V.K.Novruzov, M.C.Hüseynov və digərləri lizinq fəaliyyətinə, lizinq bazarının formalaşdırılması və inkişafına, həmçinin lizinq əməliyyatlarının uçotu və təhlilinə həsr olunmuş dəyərli tədqiqat işləri aparmışlar. Lakin yuxarıda göstərilən alimlərin iqtisadi işlərindən fərqli olaraq, dissertasiya işində ölkə iqtisadiyyatının tikinti sektorunda lizinq əməliyyatlarının uçotu və təhlili ilə bağlı bəzi məsələlər kompleks şəkildə nəzərdən keçirilmişdir. Deməli, göstərilən problemin aktuallığı və yetərinəcə öyrənilməməsi dissertasiya mövzusunun seçimini şərtləndirmişdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini Azərbaycan Respublikasında tikinti sektorunda lizinq əməliyyatlarının uçotu və təhlili ilə bağlı gedən proseslərdir. Tədqiqatın predmetini isə tikinti təşkilatlarında lizinq əməliyyatlarının uçotu və təhlili ilə bağlı nəzəri-metodoloji və digər məsələlər təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi lizinqin nəzəri-metodoloji əsaslarını öyrənmək, tikinti sektorunda lizinq fəaliyyətinin uçotu və təhlilinin mövcud vəziyyətini araşdırmaq və nəhayət, tikinti sahəsində lizinq fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsinin uçotu və təhlilinin modelləşdirilməsi ilə bağlı elmi əsaslandırılmış və praktik təkliflər işləyib hazırlamaqdan ibarətdir. Yuxarıda göstərilən məqsədlərə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyən edilmişdir:

- tikinti təşkilatlarında lizinqin yeni təsnifat əlamətlərinin tədqiqi;
- lizinq əməliyyatlarının iqtisadi səmərəliliyinin hesablanması üçün optimal metodikaların öyrənilməsi;
- tikinti sahəsində lizinq əməliyyatlarının uçotu və təhlilinin hüquqi tənzimlənməsinin öyrənilməsi;
- makroiqtisadi göstəricilərin tikinti sektorunun dinamikasına təsirinin ekonometrik model vasitəsi ilə qiymətləndirilməsi;
- tikinti təşkilatlarında lizinq fəaliyyətinin uçotu və təhlilinin informasiya bazasının modernləşdirilməsi;
- Azərbaycanda lizinq əməliyyatlarının uçotu və həyata keçirilməsi ilə bağlı xarici təcrübənin qiymətləndirilməsi.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsaslarını lizinq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı qanunvericilik aktları, həmçinin bu sahədə lizinq fəaliyyətinə, onun uçotu və təhlilinə həsr olunmuş xarici ölkə və Azərbaycan iqtisadçılarının tədqiqat işləri təşkil edir. Tədqiqatın metodoloji əsaslarını isə müşahidə, qruplaşdırma, müqayisəli təhlil, məntiqi təhlil, sintez və ekspert qiymətləndirmələri təşkil edir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

– Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə lizinq münasibətləri subyektlərinin illik maliyyə hesabatlarının dərc edilməsi məqsədilə ictimai əhəmiyyətli müəssisələr və publik hüquqi şəxslər siyahısına daxil edilməsi ilə bağlı tövsiyələrin hazırlanması;

– Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə tikinti sektorunda BMHS 16 “İcarə” standartına uyğun olaraq maliyyə və əməliyyat lizinqi üzrə annuitet metodunun məcburi tətbiqini, ödənişlərin faiz və əsas məbləğ hissələrinə bölünməsi üzrə dəqiq tələbləri, habelə pulun zaman dəyərinin hesablanmasını nəzərdə tutan metodik göstərişlərin yaradılması barədə tövsiyələrin hazırlanması;

– IFRS for SMEs №20 standartı üçün IFRS 16 prinsiplərinin tam şəkildə tətbiqi üzrə təlimatın yaradılması, əməliyyat icarəsi zamanı lizinqin balansda əks olunması və öhdəliklərin açığlanması tələblərinin genişləndirilməsi ilə bağlı təkliflərin işlənməsi;

– İnvestisiyaların və lizinqin tikinti sektorunun artımına təsirinin qiymətləndirilməsini təmin edən və tikinti işlərinin dəyərinin dinamikasını dəqiq proqnozlaşdırmağa imkan verən ekonometrik modelin işlənməsi;

– Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 140-cı maddəsinə lizinq əməliyyatları üzrə kredit ödənişləri altında nəyin başa düşüldüyünü dəqiqləşdirən əlavənin edilməsi yolu ilə təkmilləşdirilməsi üçün tövsiyələrin hazırlanması;

– lizinq əməliyyatlarının uçotu ilə bağlı əsas problemlərin tədqiqi, lizinq sektorunun inkişafını məhdudlaşdıran amillərin və Azərbaycanda lizinq əməliyyatlarının uçotunda xarici təcrübənin səmərəli inteqrasiyasına mane olan səbəblərin qiymətləndirilməsi.

Tədqiqatın elmi yeniliyi:

– Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə lizinq təşkilatlarının illik maliyyə hesabatlarının dərc olunması məqsədilə ictimai əhəmiyyətli qurumlar və publik hüquqi şəxslər siyahısına daxil edilməsi barədə tövsiyələr irəli sürülmüşdür;

– Lizinq əməliyyatlarının mühasibat uçotu üzrə metodik göstərişlərin hazırlanması ilə bağlı tövsiyələr verilmişdir; bu göstərişlər tikinti sektorunda BMHS 16 “İcarə” standartına uyğun olaraq annuitet metodunun məcburi tətbiqini, ödənişlərin faiz və əsas məbləğ hissələrinə bölünməsi üzrə dəqiq tələbləri, habelə onların zaman dəyərinin hesablanmasını nəzərdə tutur;

– KOS MHBS №20 standartı üçün MHBS 16 prinsiplərinin tam şəkildə tətbiqinə dair təlimatın hazırlanması, əməliyyat icarəsi zamanı lizinqin balansda əks olunması və öhdəliklərin açıqlanması tələblərinin genişləndirilməsi üzrə təkliflər işlənmişdir;

– Azərbaycanın tikinti sektoru üzrə kointeqrasiya ekonometrik modeli işlənmişdir ki, bu model əsas kapitala yönələn investisiyaların, ÜDM-in və lizinq əməliyyatlarının həcminin tikinti işlərinin dəyərinin dəyişməsinə təsirini kəmiyyətə və keyfiyyətə müəyyən etməyə imkan verir;

– Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 140-cı maddəsinə lizinq əməliyyatları üzrə kredit ödənişləri altında nəyin nəzərdə tutulduğunu dəqiqləşdirən əlavənin edilməsi ilə bağlı tövsiyələr verilmişdir;

– lizinq sektorunun inkişafını məhdudlaşdıran amillər, həmçinin Azərbaycanda lizinq əməliyyatlarının uçotunda xarici təcrübənin səmərəli inteqrasiyasına mane olan səbəblər qiymətləndirilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya tədqiqatında öz əksini tapan məsələlər, eləcə də tədqiqat nəticəsində irəli sürülmüş nəzəri və praktiki təkliflər ayrı-ayrı müəssisələrdə lizinq əməliyyatlarının uçotu və təhlili ilə bağlı proseslərin modernləşdirilməsində istifadə oluna bilər. Təkliflər həmçinin lizinq şirkətlərində, tikinti təşkilatlarında və lizinq fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələrdə uçot və təhlil proseslərinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı məsələlərin həllində də tətbiq oluna bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqatın əsas nəticələri müxtəlif respublika daxili və beynəlxalq konfranslarda müzakirə olunmuş və təsdiq edilmişdir. Tədqiqat işi ilə bağlı olaraq makroiqtisadi və sahə göstəricilərinin tikinti sektoruna təsirini qiymətləndirən ko-inteqrasiya modeli qurulmuş, həmçinin müəllifin elmi məqalələri dərc olunmuşdur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı; Bakı Biznes Universiteti

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və 155 ədəd istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiya işinə 9 cədvəl, 2 sxem və 2 şəkil daxildir və kompüter mətnində 1,5 interval ilə 155 səhifəni əhatə edir. Dissertasiyanın giriş hissəsi 12 212 şərti işarədən, I fəsil 61 467 şərti işarədən, II fəsil 68 958 şərti işarədən, III fəsil 71 587 şərti işarədən ibarətdir və nəticə hissəsində 5 498 şərti işarə yer alır. Ümumilikdə, dissertasiya işinin həcmi 219 722 şərti işarəyə bərabərdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU:

Dissertasiya avtoreferatının giriş hissəsində mövzunun aktuallığı və öyrənilmə dərəcəsi, əsaslandırılması, məqsəd və vəzifələri, tədqiqat metodları, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar, elmi yenilik, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, həmçinin işin aprobeasiyası əks olunmuşdur.

Dissertasiyanın birinci fəslı “Lizinqin uęotu və təhlilinin nəzəri-metodoloji əsasları” adlanır və burada lizinqin iqtisadiyyatda yeni təsnifat əlamətləri, mahiyyəti, spesifik xüsusiyyətləri və funksiyaları öyrənilmişdir. Lizinq əməliyyatlarının həyata keçirilməsinin nəzəri-metodoloji əsasları, tikinti sahəsində lizinq münasibətlərinin uęotu və təhlilinin spesifik xüsusiyyətləri araşdırılmışdır.

Müasir şəraitdə lizinq fəaliyyətinin daha səmərəli və rasionall aparılması üçün lizinqin təsnifat əlamətlərinin və onun iqtisadi mahiyyətinin, həmçinin lizinq əməliyyatlarının formalaşmasının tarixi xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə diqqət yetirmək vacibdir. L.İ.Gext və V.Q.Makeyevanın fikirlərinə əsasən, lizinqin maliyyə və ya əməliyyat lizinqi kimi müəyyən edilməsi üçün yeganə meyar kimi əmlakın likvidlik dərəcəsi götürülməlidir.

M.İ.Leşçenko və V.A.Qoremykin kimi iqtisadçıların arqumentlərinə istinad edərək, əsas təsnifat meyarı lizinq əməliyyatının müddəti hesab olunur. (Leşçenko M.İ., Boçkov V.E., Demin Yu.N. *Əmlakın qiymətləndirilməsi və lizinq biznesi*. Moskva: MGIU, 2003. – 228 s.) (Qoremykin V.A. *Lizinq*. Moskva: İTK “Daşkov və K0”, 2003. – 944 s.) Eyni zamanda, bəzi alimlər təsnifat əlaməti kimi iki və ya daha çox meyarı əsas götürürlər. Bunun nümunəsi L.N. Prilutskiynin mövqeyidir ki, o, lizinqin maliyyə və ya əməliyyat kimi müəyyən edilməsi üçün müqavilənin müddətini və əmlakın ödənilmə dərəcəsini birləşdirir. (Prilutski L.N. *Lizinq. RF-də lizinq fəaliyyətinin hüquqi əsasları*. Moskva: “Os’-89” nəşriyyatı, 1996. – 272 s.)

Müxtəlif iqtisadçıların lizinqi maliyyə və əməliyyat lizinqi kimi təsnifatlandırmaqla bağlı yanaşmalarının təhlili göstərdi ki, təsnifat meyarlarının dəqiqləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Çünki, bizim fikrimizcə, sadalanan variantların heç biri müasir bazar münasibətlərində tam şəkildə belə bölgü üçün əsas ola bilməz. Təhlil prosesində biz bu qənaətə gəldik ki, yuxarıda qeyd olunan təsnifat əlamətləri ilə yanaşı,

lizinq həm də əməliyyatın forması, obyektı, müddəti, xidmət həcmi, bazar sahəsi, amortizasiya şərtləri, lizinq ödənişlərinin növü, vergi güzəştlərinə münasibət kimi əlamətlərə malikdir.

Lizinq əməliyyatlarının özünəməxsus xüsusiyyətlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

– lizinq obyektinin və satıcının seçilməsi hüququ, müqavilədə başqa cür nəzərdə tutulmadıqda, lizinqalana məxsusdur;

– lizinqə götürülmüş əmlak yalnız biznes məqsədləri üçün istifadə oluna bilər;

– icarə müddəti ərzində lizinq ödənişlərinin məbləği lizinqə götürülmüş əmlakın tam və ya təxmini dəyəri qədər əməliyyatın qiymətinə daxil edilməlidir;

– lizinqə verilmiş əmlak, büdcə vəsaiti hesabına alınmış əmlak istisna olmaqla, müqavilənin qüvvədə olduğu müddət ərzində lizinq verənin mülkiyyətində qalır;

– lizinq müqaviləsində, müqavilə müddəti başa çatdıqda və ya daha əvvəl icarəyə götürülmüş əmlakın geri qaytarılması hüququnun nəzərdə tutulması mümkündür.

Dissertasiyanın ikinci fəslı “Tıkinti sahəsində lizinq fəaliyyətinin uçotu və təhlilinin müasir vəziyyəti” adlanır və burada Azərbaycanda lizinqin uçotu və təhlilinin mövcud vəziyyəti qiymətləndirilir, tikinti sektorunda lizinq münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi araşdırılır, həmçinin Azərbaycanda lizinq münasibətlərinin həyata keçirilməsi ilə bağlı xarici ölkələrin təcrübəsi təhlil olunur.

Lizinq maliyyələşdirmə aləti kimi biznesin inkişafında və iqtisadiyyatın modernləşdirilməsində mühüm rol oynayır. Müxtəlif ölkələrdə lizinq əməliyyatlarının normativ-hüquqi tənzimlənməsinə müxtəlif yanaşmalar tətbiq olunur ki, bu da onların səmərəliliyinə və yayılmasına təsir göstərir.

Tədqiqatın əhəmiyyəti ondan irəli gəlir ki, Azərbaycanda lizinq sahəsində mövcud qanunvericilik təkmilləşdirilməlidir. Çünki mövcud hüquqi normalar, xüsusilə lizinq ödənişlərinin vergiyə cəlb olunması hissəsində qeyri-müəyyənliklər ehtiva edir. Bu isə həm lizinq verənlər, həm də lizinq alanlar üçün əlavə maliyyə və hüquqi risklər yaradır və bu maliyyələşdirmə növünə çıxışı məhdudlaşdırır. Azərbaycandan fərqli

olaraq, Almaniya qanunvericiliyi maliyyə və əməliyyat lizinqini dəqiq diferensiasiya edir və vergitutmanın sabitliyini və şəffaflığını təmin edir. Hər iki ölkədə hüquqi tənzimləmə və vergi uçotunun təhlili əsas fərqləri üzə çıxarmağa, problemlə sahələri müəyyənləşdirməyə və onların aradan qaldırılması yollarını təklif etməyə imkan verir. İlk olaraq, Azərbaycanda lizinq münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsini öyrənək. Hazırda lizinq münasibətlərinin normativ-hüquqi bazası Mülki Məcəllə (747–751-ci maddələr) və Vergi Məcəlləsi (maddə 140) ilə tənzimlənir. Bu, onunla əlaqədardır ki, qeyd etdiyimiz kimi, 1994-cü ildə “Lizinq haqqında Qanun” qəbul edilmiş, lakin 6 ildən sonra qüvvəsini itirmişdir. Həmçinin məlumdur ki, ölkədə yalnız maliyyə lizinqi qanunvericilik dəstəyi qazanmışdır, yəni bu gün faktiki olaraq yalnız maliyyə lizinqi əməliyyatları mümkündür. Ölkəmizdə lizinq əməliyyatlarının vergiyə cəlb olunmasının xüsusiyyətləri digər maliyyə əməliyyatlarının vergitutma xüsusiyyətlərindən fərqlənir. Bu əməliyyatların vergitutma prinsipləri iki vergi növünə əsaslanır:

- ✓ gəlir vergisi;
- ✓ əmlak vergisi.

Lizinq münasibətlərindən əldə olunan gəlirin özünəməxsus xüsusiyyəti vardır. Bu prinsiplər əsasən onunla bağlıdır ki, lizinq verən gəliri malların (xidmətlərin, işlərin) və ya əmlak hüquqlarının verilməsindən deyil, əmlakın icarəyə verilməsindən əldə edir. Mülki Məcəllənin 748.10-cu maddəsində göstərilir ki, lizinq müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddət ərzində ödənilən ümumi məbləğ icarə haqqı hesab olunur. Vergi Məcəlləsinin 140-cı maddəsində qeyd olunur ki, əgər lizinq verən əmlakı maliyyə lizinqi müqaviləsi ilə icarəyə verirsə, lizinq alan həmin əmlakın sahibi hesab olunur və lizinq ödənişləri lizinq alana verilən kredit ödənişləri kimi qəbul edilir. Məcəllədə həmçinin göstərilir ki, vergitutma məqsədi ilə lizinq verənə ödənilən mükafat, lizinq verənin göstərdiyi əlavə xidmətlərə görə ödənişlər və kredit üzrə ödənişlər onun gəliri kimi qəbul edilməlidir.

Məcəlləyə əsasən, daşınmaz əmlak üzrə lizinq aşağıdakı hallarda maliyyə lizinqi hesab olunur:

- ✓ lizinq müqaviləsinə əsasən, lizinq müddəti bitdikdə əmlak mülkiyyətə verilir və ya lizinq alan sabit və ya əvvəlcədən müəyyən edilmiş qiymətə əmlakı almaq hüququna malik olur;

- ✓ əmlakın lizinq müddəti onun istifadə müddətinin 75%-dən çox olmalıdır;
- ✓ lizinq müqaviləsinə görə, lizinq müddəti bitdikdə əmlakın qalıq dəyəri müqavilənin əvvəlki dövrünə uyğun bazar qiymətinin 20%-dən az olmalıdır;
- ✓ müqaviləyə əsasən ödəniləcək lizinq haqqı məbləği əmlakın lizinqin başlanğıcındakı bazar dəyərinin 90%-nə bərabər və ya ondan çox olmalıdır.

Yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq, gəlin Azərbaycanda və Almaniyada icarə münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsinin müqayisəli təhlilini aparaq.

Cədvəl 1. Azərbaycanda və Almaniyada lizinq münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsinin müqayisəli təhlili

Göstərici	Azərbaycan	Almaniya	Uyğunluq dərəcəsi
Əsas qanunlar	Azərbaycan Respublikasının MM, VM	Mülki Məcəllə (BGB), Vergi Məcəlləsi (AO)	Qismən uyğunluq
Lizinqin növləri	Yalnız maliyyə lizinqi	Maliyyə və əməliyyat lizinqi	Uyğun deyil
Vergi öhdəlikləri	VM-nin 140.1-ci maddəsində qeyri-müəyyənlik	Vergi rejimlərinin dəqiq fərqləndirilməsi	Uyğun deyil
İcarə ödənişlərinin vergiyə cəlbi	14% ödəmə mənbəyində vergi	Proqressiv şkala üzrə gəlir vergisi (14–42%)	Qismən uyğunluq
Kredit ödənişlərinin vergiyə cəlbi	Vergiyə cəlb olunmur	Faiz gəlirlərinə vergi 25–26%	Uyğun deyil

Mənbə: cədvəl müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

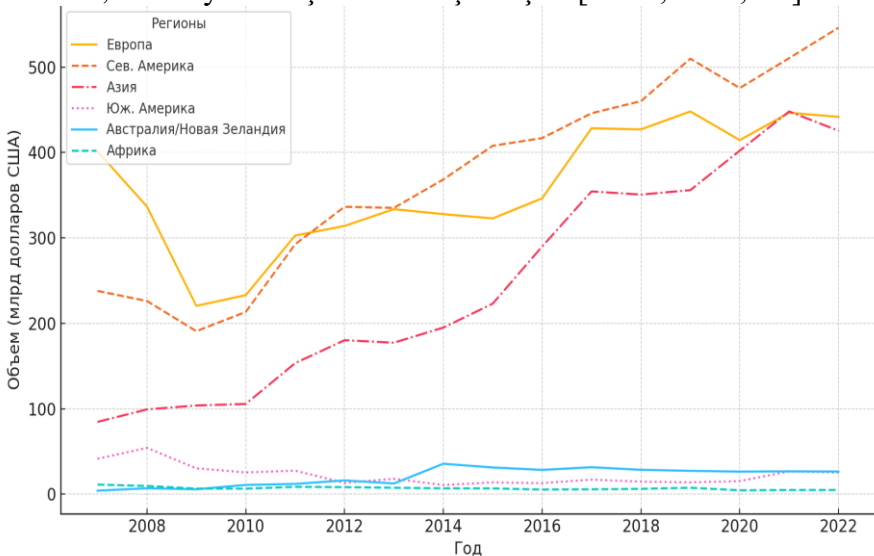
Vergi Məcəlləsinin 140.1-ci maddəsi bir tərəfdən lizinq ödənişlərini icarə haqqı ilə eyniləşdirir, digər tərəfdən isə kredit ödənişləri ilə. Bu isə lizinq əməliyyatlarına hansı vergi tətbiq edilməlidir istiqamətində sual doğurur: ödəmə mənbəyi üzrə icarə haqqı yaxud vergitutmaya cəlb olunmayan kredit faizi.

Yuxarıda deyilənlərdən çıxarılan nəticə və tövsiyələr lizinqin statusunun dəqiq fərqləndirilməsi zərurətindən ibarətdir. Bunun üçün

əməliyyat lizinçinin tətbiqi və onun Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi ilə tənzimlənməsi, vergitutmanın hüquqi qeyri-müəyyənliyinin aradan qaldırılması üçün Vergi Məcəlləsinin 140.1-ci maddəsinin dəqiqləşdirilməsi, həmçinin Almaniya təcrübəsinin tətbiqi ilə vergi bazasının icarə və kredit ödənişlərinə bölünməsi vacibdir. Bu isə lizinq münasibətlərinin şəffaf və səmərəli tənzimləmə sistemini formalaşdırmağa imkan verəcək.

Beləliklə, lizinq münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi və vergi sisteminin xüsusiyyətləri nəzərdən keçirildikdən sonra, bu amillərin dünya və milli lizinq bazarının inkişafına necə təsir etdiyini təhlil etmək məqsəduşğundur.

Son 15 ilin təhlili göstərir ki, qlobal lizinq bazarı sürətlə inkişaf etmişdir (şəkil 1). Son illərdə lizinq bazarı 2008–2009-cu illər böhranından sonra sürətlə artmış və 2009-cu ildən 2021-ci ilə qədər 162,6% yüksələrək 1,463 trilyon ABŞ dollarına çatmışdır [Solifi, 2024, s.4]. Beləliklə, 2022-ci ilə qədər bu sahədə pozitiv tendensiya rekord 1,470 trilyon ABŞ dollarına çatmışdır [Solifi, 2024, s.4].

**Şəkil 1. Dünya lizinq bazarının həcmi (2007–2022),
milyard ABŞ dolları ilə.**

Qlobal Lizinq Hesabatı 2024-dən uyğunlaşdırılmışdır.

Dünya lizinq bazarı tarazlı deyil və bunun səbəbi lizinq xidmətlərinin həcmninin ölkələr arasında qeyri-mütənasib bölüşdürülməsidir. Lizinq xidmətlərinin ən böyük payı ABŞ, Çin, Almaniya, Yaponiya, Fransa, İtaliya, Avstraliya, Kanada, Böyük Britaniya və İsveçrə kimi ilk 10 ölkənin payına düşür¹. Təəccüblü deyil ki, ABŞ 502,77 milyard ABŞ dolları və ya dünya lizinq həcmninin 35,2%-i ilə bazarda lider mövqedədir [Solifi, 2024].

Cədvəl 2.

2022-ci ildə lizinq əməliyyatlarının həcminə görə ilk 10 ölkə

Ölkə	İllik həcm (mlrd ABŞ \$)	Artım (2021–2022, %)	Nüfuzetmə ə əmsalı (%)	ÜDM (mlrd ABŞ \$)	Lizinqin ÜDM-də payı (%)
ABŞ	502.77	6.3	22.0	26,726.0	1.88
Çin	318.42	1.38	9.6	17,734.0	1.79
İngiltərə	96.89	9.47	40.0	3,200.0	3.02
Almaniya	78.96	1.64	25.0	4,400.0	1.79
Yaponiya	63.76	11.95	4.2	4,367.0	1.46
Fransa	62.43	4.82	33.0	2,915.0	2.14
İtaliya	35.64	9.72	20.0	2,099.0	1.69
Kanada	30.68	7.2	39.0	2,250.0	1.36
Avstraliya	26.50	6.28	n/a	1,800.0	1.47
İsveç	23.94	-0.5	41.0	701.0	3.41
Azərbaycan	0.05	0.0	0.07	74.3	0.04

Kiçik startaplardan Fortune 500 siyahısına daxil olan müəssisələrdəki şirkətlərin 80%-dən çoxu avadanlıqlarının bir hissəsini və ya hamısını maliyyə lizinqi vasitəsilə icarəyə götürür. 2022-ci ildə lizinq həcmi üzrə ilk on ölkənin ümumi lizinq həcmi, artım templəri və bazara nüfuz payları barədə məlumatlar aşağıdakı cədvəldə təqdim olunmuşdur:

¹ Babayev, E.R. *Improvement of accounting and analysis of financial statements in leasing organizations // WayScience - 1st International Scientific and Practical Internet Conference.* – p. 35-46.

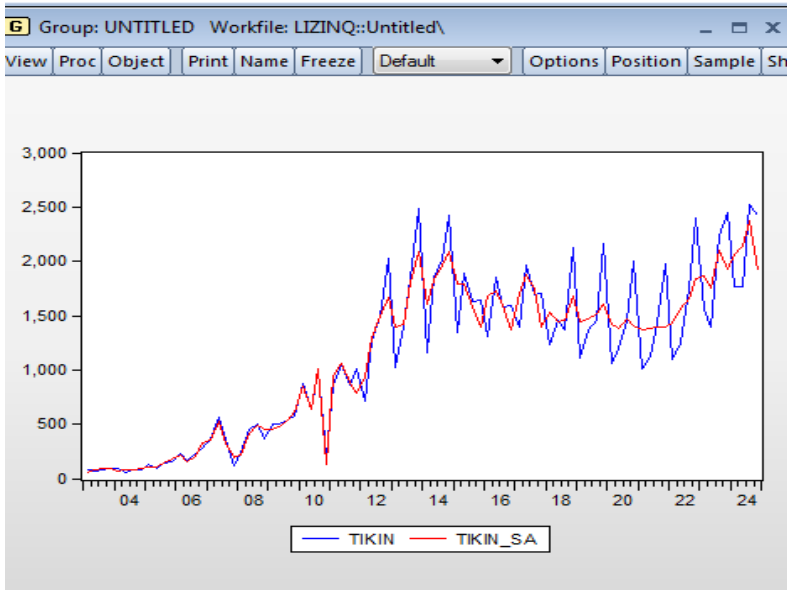
Şəkil 2. Ölkələr üzrə həcm və artım dinamikası (2021-2022)
Global Lizing Hesabatı 2024-dən uyğunlaşdırılmışdır

Ölkəmizdə 6 dekabr 2016-cı il tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin fərmanı ilə təsdiq olunmuş Kiçik və Orta Sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalı üzrə Strateji Yol Xəritəsində qeyd olunurdu ki, lizing bazarının inkişafı lizing əməliyyatlarının ÜDM-də payını 2020-ci ildə 2%-ə, 2025-ci ildə isə 4%-ə çatdırmağa imkan verəcək. Lakin təhlil olunan məlumatlar göstərir ki, 2025-ci ildə belə bir göstəriciyə nail olmaq hələlik mümkün deyil. (Babayev E.R. Azərbaycanca lizingin inkişaf perspektivləri: KOS-lar üçün IFRS 16 və IFRS 20-nin müqayisəli təhlili əsasında, 2025, s. 102–104, s. 84–88).

Dissertasiya işinin üçüncü fəslı “Tikinti sektorunda lizing fəaliyyətinin uçotu və təhlilinin modelləşdirilməsi yolları” adlanır. Bu fəsilə tikinti təşkilatlarında lizing əməliyyatlarının maliyyələşdirilməsinin uçotu və təhlilinin təkmilləşdirilməsi yolları, lizing əməliyyatlarının uçotunun informasiya bazasının və metodikasının modernləşdirilməsi, həmçinin əsas makroiqtisadi və sahə göstəricilərinin tikinti təşkilatlarının fəaliyyətinə təsirini əks etdirən ekonometrik modelin qiymətləndirilməsi araşdırılır.

Tikintidə lizinq əməliyyatlarının uçotu və maliyyə hesabatlılığının təkmilləşdirilməsi üzrə təklif olunan tədbirlərin metodoloji tamlığını və praktiki əhəmiyyətini əsaslandırmaq üçün bundan sonra ekonometrik modeli təqdim olunur. Bu model əsas makro və sahə amillərinin — ümumi daxili məhsul, əsas kapitalla investisiyalar və lizinq əməliyyatlarının həcmi — tikinti işlərinin dəyərinin dinamikasına təsirini kəmiyyətə və keyfiyyətə qiymətləndirməyə imkan verir.

ÜDM-in (mln manat), əsas kapitalla investisiyaların (mln manat) və lizinq əməliyyatlarının həcminin (mln manat) tikinti işlərinin dəyərinə (mln manat) təsirini öyrəndiyimiz üçün ilk mərhələ 2003–2024-cü illər üzrə tikinti işlərinin dəyərinin zaman sıralarının mövsümlülük təhlili olmuşdur. Təhlil bütün mövsümi əmsalların statistik əhəmiyyətini ($p < 0,001$) göstərmiş və rüblər üzrə sabit dalğalanmaların mövcudluğunu təsdiqləmişdir.

Mövsümə görə korrektə olunmuş tikinti işlərinin dəyəri üzrə zaman sırası daha hamarlaşmışdır ki, bu da əsas tendensiyanı — tikinti işlərinin dəyərinin zamanla artımını — aydın şəkildə vurğulamağa, həmçinin 2007-ci ilin sonunda baş verən kəskin sıçrayış və 2008-ci ilin

əvvəlindəki sonrakı eniş kimi anomaliyaları müəyyən etməyə imkan vermişdir. Bu isə birdəfəlik amillərin təsirindən xəbər verir və onların gələcək modelləşdirmədə saxta dəyişənlərdən (dummy variables) istifadə olunmaqla nəzərə alınmasının zəruriliyini göstərir.

Yuxarıda aparılmış təhlil əsasında Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM) (mln manat), əsas kapitala investisiyaların (INV) (mln manat) və lizinq əməliyyatlarının həcmnin (LIZINQ) (mln manat) tikinti işlərinin dəyərinə (TIKIN) (mln manat) təsirini qiymətləndirmək üçün ko-inteqrasiya modeli qurulmuşdur.

Dependent Variable: L_TIKIN_SA
 Method: Least Squares
 Date: 07/05/25 Time: 09:31
 Sample (adjusted): 2004Q1 2024Q3
 Included observations: 83 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-10.21794	2.048638	-4.987674	0.0000
L_INV_SA	2.703557	1.149680	2.351574	0.0213
L_WDM_SA	0.200876	0.085469	2.350273	0.0214
LIZINQ_SA	0.007710	0.001496	5.154905	0.0000
L_TIKIN_SA(-4)	0.356030	0.063758	5.584097	0.0000
L_INV_SA(-4)	3.335228	1.156658	2.883504	0.0051
D(2010Q4)	-1.145403	0.159932	-7.161826	0.0000
D(2008Q1)	-0.819795	0.206586	-3.968295	0.0002
R-squared	0.962828	Mean dependent var		6.739041
Adjusted R-squared	0.959358	S.D. dependent var		0.979378
S.E. of regression	0.197440	Akaike info criterion		-0.315344
Sum squared resid	2.923695	Schwarz criterion		-0.082203
Log likelihood	21.08678	Hannan-Quinn criter.		-0.221681
F-statistic	277.5198	Durbin-Watson stat		1.236138
Prob(F-statistic)	0.000000			

$$\log(\text{TIKIN}_{SA}) = -10.22 + 2.704 \log(\text{INV}_{SA}) + 0.201 \log(\text{GDP}_{SA}) + 0.008 \text{LIZINQ}_{SA} + 0.356 \log(\text{TIKIN}_{SA}(-4)) + 3.335 \log(\text{INV}_{SA}(-4)) - 1.14 D(2010Q4) - 0.82 D(2008Q1)$$

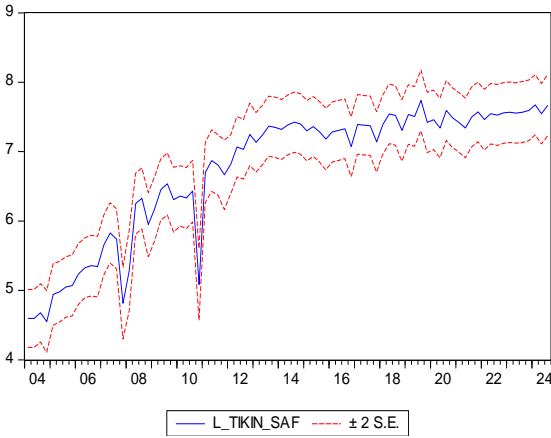
P (0.00) (0.02) (0.02) (0.00) (0.00) (0.01)(0.00)(0.00)
 nəticə(α = 0.05) (əh)(əh)(əh) (əh) (əh) (əh) (əh) (əh)
 nəticə(α = 0.10) (əh)(əh)(əh) (əh)(əh) (əh) (əh)(əh)

Model üçün determinasiya əmsalı $R^2 = 0.96$ təşkil edir ki, bu da tikinti sektorundakı variasiyanın 96%-nin seçilmiş izahedici amillər tərəfindən izah olunduğunu göstərir. Çünki $\text{Prob}(F\text{-statistic}) = 0.00 < 0.05 = \alpha$, determinasiya əmsalı əhəmiyyətlidir, deməli, modelin keyfiyyəti yüksəkdir və model adekvatdır.

Alınmış modelin iqtisadi interpretasiyası göstərir ki, tikinti sektorunun artımının əsas amili investisiyalardır: investisiya səviyyəsinin 1% artması tikinti işlərinin dəyərinin cari dövrdə 2,704%, əlavə olaraq isə dörd rüb sonra 3,335% artmasına səbəb olur. Çünki modeldə investisiyaların 4 rüb gecikməsi nəzərə alınmışdır. Ümumilikdə bu, tikinti işlərinin 6%-dən çox artımını təmin edir. Makroiqtisadi göstəricilərin təsiri isə orta səviyyədədir: ÜDM-in 1% artması tikinti işlərinin dəyərinin cəmi 0,2009% artmasına gətirib çıxarır ki, bu da sahənin ümumi iqtisadiyyatdan dolayı asılılığını məntiqi olaraq əks etdirir. Lizinq də mühüm rol oynayır: lizinq qoyuluşlarının 1 mln manat artması tikinti işlərinin dəyərinin dərhal 0,77% artmasına səbəb olur ki, bu da bu maliyyələşdirmə alətinin əhəmiyyətini təsdiqləyir.

Bundan əlavə, tikinti sektoru güclü inersiya nümayiş etdirir — dəyişikliklərin təxminən 35,6%-i bir il ərzində dinamikada qorunub saxlanılır ki, bu da layihələrin həyata keçirilmə müddətinin uzun dövrlü olması ilə izah olunur.

Bu praktika nəzəri qarşılıqlı əlaqələri təsdiqləmişdir. Model bütün KKM (Kiçik Kvadratlar Metodu) şərtlərinə cavab verir və yaxşı proqnozlaşdırma keyfiyyətlərinə malikdir. Deməli, model tikinti işlərinin dəyərinin gələcək səviyyəsini proqnozlaşdırmaq üçün istifadə oluna bilər ki, bu da iqtisadi vəziyyətin sabitləşdirilməsinə və lizinq əməliyyatlarının inkişafına xidmət edəcəkdir.

Forecast:	L_TIKIN_SAF
Actual:	L_TIKIN_SA
Forecast sample:	2003Q1 2025Q2
Adjusted sample:	2004Q1 2024Q3
Included observations:	83
Root Mean Squared Error	0.205101
Mean Absolute Error	0.169699
Mean Abs. Percent Error	2.669525
Theil Inequality Coefficient	0.015063
Bias Proportion	0.000024
Variance Proportion	0.009284
Covariance Proportion	0.990691

Proqnoz dəqiqliyi və səhv arasındakı əlaqə göstərir ki, model yüksək etibarlılığa malikdir: orta mütləq faiz xətası cəmi 0,205% olmuşdur ki, bu da proqnozun 99,8% dəqiqliyinə uyğun gəlir. Bu, modelin tikinti sektorunun dinamikasını adekvat şəkildə təsvir etmək və əsas amillər və xarici şoklar nəzarətdə saxlanıldığı halda proqnozlaşdırmalarda istifadə olunmaq qabiliyyətini təsdiq edir. Ümumilikdə, model tikinti ilə investisiyalar və lizinq arasında sıx əlaqəni aşkara çıxarmış, onların davamlı iqtisadi artımın mühüm drayverləri rolunu təsdiqləmişdir.

Beləliklə, lizinq özünü tikintidə yalnız iqtisadi artımın mühüm drayveri kimi deyil, həm də effektivliyi uçot qaydalarından əhəmiyyətli dərəcədə asılı olan alət kimi göstərmişdir. Məhz buna görə də, bundan sonra bu prosesin beynəlxalq təcrübədə necə tənzimləndiyini nəzərdən keçirəcəyik.

Beynəlxalq təcrübədə lizinq iki əsas standartla tənzimlənir: MHBS 16 “İcarə” və KOS üçün MHBS 20 “İcarə”. Hər iki standart icarə əməliyyatlarının uçot prinsiplərini müəyyən edir, lakin mürəkkəblilik dərəcəsinə, açıqlama tələblərinə və icarənin tanınmasına yanaşmada fərqlənirlər. Bu təhlildə əsas diqqət qiymətləndirmə yanaşmalarının müqayisəsinə, standartların maliyyə hesabatına təsirinə və onların əsas fərqlərinin aşkar olunması ilə yanaşı, KOS üçün MHBS 20-nin təkmilləşdirilməsi üzrə tövsiyələrin hazırlanmasına yönəlmişdir.

İndi isə gəlin bu iki standartı seçilmiş təsnifat meyarları üzrə uyğunluq dərəcəsinə görə müqayisə edək:

Cədvəl 3
MHBS 16 və KOS üçün MHBS 20-nin uyğunluq dərəcəsinə görə müqayisəli təhlili

Meyar	MHBS 16	KOS üçün MHBS 20	Uyğunluq dərəcəsi
İcarənin təsnifatı	İcarəçilər üçün vahid model, bütün icarələr balansda əks olunur	Əməliyyat və maliyyə icarəsinə bölünmə	Yoxdur
İcarəçinin tanınması	İstifadə hüququ aktivləri və icarə öhdəliyi	Əməliyyat icarəsi balansda tanınmır	Yoxdur
İcarə verənin tanınması	Əməliyyat və maliyyə icarəsinə bölünmə	MSFO 16 ilə eyni	Tam uyğunluq
Öhdəliklərin qiymətləndirilməsi	Gələcək ödənişlərin diskontlaşdırılması	Sabit ödənişlər, tez-tez yenidən qiymətləndirmə aparılmır	Qismən uyğunluq
Məlumatların açıqlanması	Geniş tələblər	Sadələşdirilmiş tələblər	Qismən uyğunluq

Cədvələ əsasən belə qənaətə gəlmək olar ki, MHBS 16 və KOS üçün MHBS 20 xüsusilə icarənin tanınması baxımından ciddi şəkildə fərqlənir. MHBS 16 şəffaflığı artırır, lakin uçotu çətinləşdirir. KOS üçün MHBS 20 isə tətbiq baxımından sadədir, lakin hesabatlılığın etibarlılığını azalda bilər. Sadələşdirilmiş yanaşmaya baxmayaraq, KOS üçün MHBS 20-yə MHBS 16 prinsiplərinin qismən inteqrasiyası hesabatın şəffaflığını artırır, maliyyə öhdəliklərinin az qiymətləndirilməsi riskini azalda və məlumatların müqayisəliliyini yaxşılaşdırma bilər. (Babayev E.R. Azərbaycanın lizinq inkişaf perspektivləri: KOS üçün MHBS 16 və MHBS 20-nin müqayisəli təhlili əsasında, 2025, s. 102–104, s. 84–88).

Qeyd etmək lazımdır ki, MHBS standartlarının təkmilləşdirilməsi məsələləri lizinq əməliyyatlarının uçotunun inkişafını və onların beynəlxalq təcrübəyə adaptasiyasını məhdudlaşdıran obyektiv səbəblərin müəyyən edilməsi ilə dolayı şəkildə əlaqədardır. Belə səbəblərə investisiya zamanlarını azaldan Ottava Konvensiyasına üzvlüyün olmaması, lizinq şirkətlərinin hələlik mərkəzləşdirilmiş kredit reyestrinə daxil edilməməsi (bu da icarəçilərin ödəməmək riskini artırır),

həmçinin etibarlı statistikanın kifayət qədər olmaması daxildir ki, bu da təhlilin şəffaflığını və bazarın obyektiv qiymətləndirilməsini çətinləşdirir.

Bu bölmədə həmçinin tikinti təşkilatlarında lizinq əməliyyatlarının uçotu üzrə alternativ metodların tətbiqi məsələləri nəzərdən keçirilir. Belə metodlardan biri də annuitet metodudur. Annuitet metodu lizinq əməliyyatlarının uçotu üçün əsas vasitədir və maliyyə yükünün bərabər paylanmasını, uçotda şəffaflığın təmin edilməsini mümkün edir. Beynəlxalq təcrübədə bu metod, xüsusilə Almaniya kimi uçotun yüksək avtomatlaşdırıldığı ölkələrdə geniş tətbiq olunur. Azərbaycanda isə bu metod yalnız qismən tətbiq edilmişdir ki, bu da onun tətbiqinin öyrənilməsini və müvafiq tövsiyələrin işlənilib hazırlanmasını zəruri edir. (Babayev E.R. Lizinq əməliyyatlarının uçotunda annuitet metodunun müqayisəli təhlili: Almaniya təcrübəsi və Azərbaycan üçün perspektivlər, 2025, s. 123–127).

İndi isə bu metodun qeyd olunan ölkələrdə tətbiqini qanunvericilik bazası və MHBS standartları baxımından müqayisə edək:

Cədvəl 4.
Annuitet metodunun Almaniya və Azərbaycanda qanunvericilik bazası baxımından tətbiqi

Meyar	Almaniya	Azərbaycan
Normativ tənzimləmə	Almaniyada annuitet metodu HGB və MSFO 16 vasitəsilə normativ şəkildə təsbit olunmuşdur və maliyyə lizinqinin uçotu üçün məcburidir. Lizinq, əməliyyat və maliyyə lizinqi olaraq ciddi şəkildə təsnif edilir.	Azərbaycanda annuitet metodu məcburi deyil və uçot çox vaxt əməliyyat xərclərinin əks etdirilməsi ilə məhdudlaşır. MHBS ilə qismən harmonizasiya mövcuddur.
Lizinq öhdəliyinin tanınması	MHBS 16-ya uyğun olaraq məcburidir. Lizinq öhdəlikləri və “istifadə hüququ” aktivləri balansda tanınır. Annuitet metodu ödənişlərin faiz və əsas hissəyə bölünməsi üçün tətbiq olunur.	Yalnız maliyyə lizinqi üçün tələb olunur. Əməliyyat lizinqi ciddi şəkildə tənzimlənmir.
Annuitet metodunun tətbiqi	Metod bütün maliyyə lizinqi əməliyyatları üçün məcburidir.	Metod seçici şəkildə, əsasən iri əməliyyatlar üçün tətbiq olunur.

Pulun zaman dəyərinin uçotu	Pulun zaman dəyərinin uçotu məcburidir. Bu, annuitetlərin hesablanması və maliyyə öhdəliklərinin müəyyən olunması üçün vacib amildir.	Pulun zaman dəyərinin uçotu daha az tətbiq olunur, lakin iri əməliyyatlarda və beynəlxalq tərəfdaşlarla tətbiq olunur.
Avtomatlaşdırma	ERP sistemləri (SAP, Oracle) istifadə olunur, annuitet hesablamaları avtomatlaşdırılıb.	Əsasən əl ilə hesablamalar və ya məhdud Avtomatlaşdırma imkanları mövcuddur.
Vergi üstünlükləri	Annuitet ödənişlərinin faiz hissəsi xərc kimi tanınır və bu, vergi bazasını azaldır.	Vergi güzəştləri mövcuddur, lakin onların tətbiqi daha az şəffafdır və ətraflı yoxlama tələb edir.

Almaniya və Azərbaycanın müqayisəli təhlili lizinq əməliyyatlarının uçotuna yanaşmalarda ciddi fərqləri üzə çıxarmışdır. Almaniya annuitet metodu standartlaşdırılmış və avtomatlaşdırılmışdır ki, bu da hesabatlılığın yüksək şəffaflığını təmin edir. Azərbaycanda isə normativ bazanın inkişafına, uçotun avtomatlaşdırılmasına və mütəxəssislərin hazırlanmasına ehtiyac vardır.

Bu məqsədlə biz lizinq əməliyyatlarının uçotu üzrə metodiki göstərişlərin işlənilməsinə təklif edirik. Bu göstərişlər Almaniyanın HGB Ticarət Kodeksinə bənzər olmalı, lakin ölkəmizin iqtisadiyyatına uyğunlaşdırılmalıdır. Həmin metodiki göstərişlərin tətbiqi ilə yanaşı, mühüm bir nüansın nəzərə alınması tövsiyə olunur — lizinq əməliyyatlarının uçotunda annuitet metodunun məcburi tətbiqi. Bundan əlavə, annuitet metodunda ödənişlərin faiz və əsas hissələrə bölünməsi, həmçinin onların vaxt dəyərinin tikinti sahəsində MHBS 16-ya uyğun hesablanması üçün dəqiq göstərişlərin verilməsi təklif olunur.

(Babayev E.R. Lizinq əməliyyatlarının uçotunda annuitet metodunun müqayisəli təhlili: Almaniya təcrübəsi və Azərbaycan üçün perspektivlər, 2025, s. 123–127).

NƏTİCƏ

Dissertasiya tədqiqatı əsasında aşağıdakı nəticələr və gələcək tətbiq üçün tövsiyələr irəli sürülmüşdür:

1. Hazırda milli iqtisadiyyatın artımının və onun beynəlxalq səviyyədə rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılmasının ən mühüm mənbələrindən biri rəqəmsallaşmanın inkişafıdır. Rəqəmsallaşma cəmiyyətin həyat şəraitinə, dövlət idarəçiliyinin transformasiyasına, biznesin aparılmasında yeni üsulların tətbiqinə, innovativ rəqəmsal texnologiyaların tətbiqinə ciddi təsir göstərir.
2. Reqrəssiya analizi təsdiqləmişdir ki, tikinti sektorunun artımının əsas amilləri əsas kapitalla investisiyalar və lizinqdır, halbuki makroiqtisadi göstərici kimi ÜDM-in təsiri orta səviyyədədir. Qurulmuş model yüksək izahlılıq gücünə malikdir ($R^2 = 0.96$) və tikinti işlərinin dəyərinin proqnozlaşdırılmasında, həmçinin tikinti sahəsində iqtisadi siyasət tədbirlərinin formalaşdırılmasında istifadə oluna bilər.
3. Ölkəmizdə 1994-cü ildə “Lizinq haqqında Qanun”-un qəbul olunmasına baxmayaraq, real lizinq fəaliyyəti yalnız 2000-ci illərin əvvəllərindən başlamışdır. Tikinti sektorunda müəssisələrin uçotunun və təhlilinin müasir MHBS tələblərinə uyğun təşkil bu prosesin şəffaflığının təmin olunmasının ən mühüm vasitələrindən biri olmaqla yanaşı, təsərrüfat subyektlərinin səmərəliliyinə də əhəmiyyətli təsir göstərir.
4. İki ölkənin vergi məcəllələrinin müqayisəli təhlili əsasında belə nəticəyə gəlmək olar ki, Almaniyada icarə ödənişləri ilə yanaşı, faiz ödənişləri də “faiz gəlirlərinə vergi” şəklində 25–26% dərəcə ilə vergiyə cəlb olunur. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 140.1-ci maddəsini nəzərə alıqda isə belə görünür ki, bu maddə lizinq ödənişlərini eyni vaxtda həm icarə, həm də kredit ödənişləri ilə eyniləşdirdiyindən hüquqi qeyri-müəyyənlik yaradır. Bu isə vergitutma ilə bağlı hüquqi kolliziya formalaşdırır: icarə ödənişləri 14% vergi ilə vergiyə cəlb olunur, kredit faiz ödənişləri isə vergiyə cəlb edilmir.

5. Almaniya və Azərbaycanın müqayisəli təhlili göstərmişdir ki, lizinq əməliyyatlarının uçotuna yanaşmalarda ciddi fərqlər mövcuddur. Almaniya da annuitet metodu standartlaşdırılmış və avtomatlaşdırılmışdır ki, bu da hesabatlılığın yüksək şəffaflığını təmin edir. Azərbaycanda isə normativ bazanın inkişafına, uçotun avtomatlaşdırılmasına və mütəxəssislərin hazırlanmasına ehtiyac vardır. Bu səbəbdən, lizinq əməliyyatlarının uçotu üzrə annuitet metodunun tətbiqini və ödənişlərin faiz və əsas hissələrə dəqiq bölünməsinə nəzərdə tutan metodiki göstərişlərin işlənilməsinə ehtiyac yaranmışdır.
6. Lizinq aktivlərinin maliyyələşdirilməsinin əsas alətlərindən biri kimi biznesin inkişafında və iqtisadi artımın stimullaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, inkişaf etmiş lizinq sisteminə malik ölkələrdə lizinqin iqtisadiyyata nüfuz etmə səviyyəsi yüksəkdir. Azərbaycanın kontekstində isə lizinqin inkişafı beynəlxalq standartların yerli şəraitə adaptasiyasını əhatə edən kompleks yanaşma tələb edir. Lizinq bazarının artımına töhfə verə biləcək əsas tədbirlər bunlardır: kiçik və orta müəssisələrin maliyyə hesabatlarında lizinq əməliyyatlarının uçotu üzrə məcburi tələblərin tətbiqi, lizinq əməliyyatları üzrə faiz dərəcələrinin subsidiyalaşdırılmasına yönəlmiş dövlət dəstəyi mexanizmlərinin hazırlanması, lizinq şirkətlərinin fəaliyyətini tənzimləyən normativ-hüquqi bazanın sadələşdirilməsi, bu sektora investisiyaların cəlb edilməsi üçün şəffaf şərtlərin yaradılması, sahibkarlar arasında maliyyə savadlılığının artırılması ki, onlar biznesin genişləndirilməsi üçün lizinq alətlərindən effektiv istifadə edə bilsinlər.
7. Azərbaycanda Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarının (MHBS) tətbiq olunmasına baxmayaraq, onların dövlət müəssisələri (ictimai əhəmiyyətli müəssisələr) və publik hüquqi şəxslər tərəfindən illik maliyyə hesabatlarının dərc olunması ilə bağlı tələbləri, hansı ki, Dövlət Sektoru MHBS (IPSAS)-da nəzərdə tutulmuşdur, hələlik lizinq sektorunda tətbiq edilmir. Yəni lizinq təşkilatları ictimai əhəmiyyətli qurumlar və publik hüquqi şəxslər hesab olunmadığından, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə görə illik maliyyə hesabatlarını

dərc etmək öhdəliyinə malik deyillər. Məqsədəuyğun olardı ki, Azərbaycan Respublikasının qanununa əlavə edilərək lizinq təşkilatları da ictimai əhəmiyyətli müəssisələr və publik hüquqi şəxslər siyahısına daxil edilsin və onlardan illik maliyyə hesabatlarını dərc etmək tələb olunsun.

8. Müasir şəraitdə lizinq fəaliyyətinin daha səmərəli və rəşional aparılması üçün lizinqin təsnifat əlamətlərinin və iqtisadi mahiyyətinin başa düşülməsinə diqqət yetirmək vacibdir. Müxtəlif iqtisadçıların lizinqi maliyyə və əməliyyat (operativ) lizinqinə bölməsi ilə bağı yanaşmaların təhlili göstərmişdir ki, təsnifat əlamətlərinin dəqiqləşdirilməsinə ehtiyac vardır, çünki sadalanan variantların heç biri müasir bazar münasibətlərində bu bölgü üçün tam əsas ola bilməz.
9. Lizinqin digər investisiya üsullarına nisbətən üstünlüyü ondan ibarətdir ki, sahibkar binaların və tikinti avadanlıqlarının alınması üçün lazım olan vəsaitin yalnız bir hissəsi ilə biznesə başlaya bilər. Müəssisələrə nağd pul verilmir, istehsal üzərində tam nəzarət həmişə mümkün olmur, lakin istehsal gücünün yenilənməsi və genişləndirilməsi üçün lazım olan istehsal vasitələri lizinq yolu ilə təqdim olunur və bu yolla müəssisə vəsaitlərinə qənaət etmiş olur. Eyni zamanda, lizinq özəl investorların, o cümlədən əhalinin vəsaitlərinin toplanmasını stimullaşdırır.
10. Lizinq fəaliyyətinin nəzəri və metodoloji əsaslarının yüksək bazar dəyişkənliyi şəraitində işlənməsi olduqca aktualdır. Tikinti sektoru üçün lizinq anlayışının daha real tərfi təklif olunur ki, bu da uçotun xüsusiyyətlərini əks etdirir. Belə ki, lizinq icarəçi tərəfindən müəyyən edilmiş lizinq obyektinin müəyyən bir təchizatçıdan müqavilə əsasında alınmasını öhdəsinə götürən lizinq verənin, lizinq alanın isə həmin aktivdən müvəqqəti istifadəni qəbul edərək onun istifadəsinə görə ödəniş etməsini nəzərdə tutan investisiya fəaliyyəti növü kimi müəyyən olunur.

Dissertasiya işinin mövzusu ilə bağlı müəllifin aşağıdakı məqalələri və tezisləri dərc edilmişdir:

1. Babayev, E.R. Совершенствование налогового законодательства арендных отношений в Азербайджане на основе опыта развитых стран, “İpək yolu” jurnalı, Azərbaycan Universiteti, – 2025., № 1, s 5-11, Bakı, <https://au.edu.az/userfiles/uploads/f84be4c23ca22714077e1ed45467b0da.pdf>
2. Babayev, E.R. Перспективы развития лизинга в Азербайджане посредством сравнительного анализа МСФО (IFRS) 16 и МСФО (IFRS) 20 для мсп // – Баку: Научно-практический журнал “Кооперация” – 2025, № 2, s
3. Babayev, E.R. Сравнительный анализ метода аннуитетов в учёте лизинговых операций: опыт германии и перспективы для Азербайджана // – Bakı: UNEC Elmi Xəbərlər jurnalı, – 2025., № 1, s 94-101, <https://unec.edu.az/application/uploads/2025/04/UNEC-EX-2025-1.pdf>
4. Babayev, E.R. Совершенствование методики анализа бухгалтерского баланса в современных условиях // i.e.d., prof İ.N.İbrahimovun yubileyinə həsr olunmuş Milli iqtisadiyyatın perspektiv inkişafı üzrə Strateji Yol Xəritəsi: İnsan kapitalının formalaşmasının prioritet istiqamətləri” mövzusunda respublika elmi-praktiki Konfrans. – Bakı: BBU, Aİİ 2018.26.01
5. Babayev, E.R. Анализ и оценка финансовой отчетности лизинговых организаций // – Москва: “Финансовый Бизнес” Научно-аналитический журнал по экономике и финансам, – 2022. № 3, – səh. 79-81., <https://fin-biz.ru/>
6. Babayev, E.R. Azərbaycanada tikinti sahəsi üzrə lizinq əməliyyatlarının uçotunun əsas problemlərinin təhlili və qiymətləndirilməsi // – Bakı: Statistika xəbərləri, – 2022. № 2, – səh. 55-60., <https://etsim.az/az/publication>
7. Babayev, E.R. Анализ зарубежного опыта учета лизинговых операций в строительной отрасли и возможность его

- применения в Азербайджане // – Bakı: Audit, – 2021. № 2, – səh. 28-37. Scientific Indexing Services (SIS); Российский Индекс Научного Цитирования <https://audit-journal.az/files/articles/105.pdf>
8. Babayev, E.R. Оценка основных проблем формирования устойчивой нормативно-правовой базы лизинговых отношений и анализ изучения этапов развития лизингового сектора в Азербайджане // – Bakı: UNEC Elmi Xəbərlər jurnalı, 2021, səh. 108-116., https://unec.edu.az/application/uploads/2015/03/UNEC-2-2021_10_merged.pdf
 9. Babayev, E.R. Совершенствование методики аудита достоверности учета и отчетности финансовой деятельности лизинговых операций // – Bakı: Audit, – 2021. № 3, – səh. 3-14., Scientific Indexing Services (SIS); Российский Индекс Научного Цитирования <https://audit-journal.az/files/articles/115.pdf>
 10. Babayev, E.R. Развитие и совершенствование лизинга как эффективного механизма инвестирования в обновление основного капитала // UNEC, Qlobal iqtisadi dəyişikliklər və fürsətlər, UNEC-in 90 illiyinə həsr olunmuş elmi-praktiki konfrans, – Bakı., aprel-iyun 2020.
 11. Babayev, E.R. Improvement of accounting and analysis of financial statements in leasing organizations // WayScience - 1st International Scientific and Practical İnternet Conference. – p. 46-48., 7-8 iyul 2022
<http://www.wayscience.com/en/1st-conference-7-8-july-2022/>
 12. Современное состояние учета и анализа лизинга в Азербайджане // AR Elm və Təhsil Nazirliyi, Bakı Biznes Universiteti “Rəqəmsal iqtisadiyyat: Azərbaycan yeni iqtisadi inkişaf mərhələsində” mövzusunda Beynəlxalq elmi praktiki konfrans, Bakı, 25 noyabr 2025,
https://bbu.edu.az/uploads/files/Konfrans/BBU%20Konfrans%202020_0.pdf
 13. Преимущества и недостатки лизинга в условиях рыночной экономики // Bakı Biznes Universiteti, Ümummilli Lider

Heydər Əliyevin anadan olmasının 96-cı ildönümünə həsr olunmuş “Azərbaycanda ali təhsilin beynəlmilləşdirilməsi və rəqabətliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri” mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki konfrans, səh 500-504, 2-3 may 2019, Bakı,

<https://bbu.edu.az/uploads/files/Konfrans/konfrans2019.pdf>

14. Элемент метода современного бухгалтерского учета: бухгалтерский баланс // Bakı Biznes Universiteti, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 94-cü ildönümünə həsr olunmuş “Səmərəli islahat-ların uğurlu nəticələri: reallıqlar, perspektivlər” mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki konfrans, Bakı, 4-5 may 2017.

Dissertasiya müdafiəsi “31” oktyabr 2025-ci il tarixində saat 15:00-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində İqtisadi Araşdırmalar Elmi-Tədqiqat İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən FD 1.11 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küçəsi., 6

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 22 sentyabr 2025-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 12.09.2025
Kağızın formatı: 60x84 ¹/₁₆.
Həcmi 1 ç.v. (38850 _işarə). Tiraj 100.

*“AA – Poliqraf” istehsalat-kommersiya birliyində
hazır diopozitivlərdən istifadə olunmaqla çap edilmişdir.*

Əlaqə üçün: capevi@internet.ru – (055) 201-2809